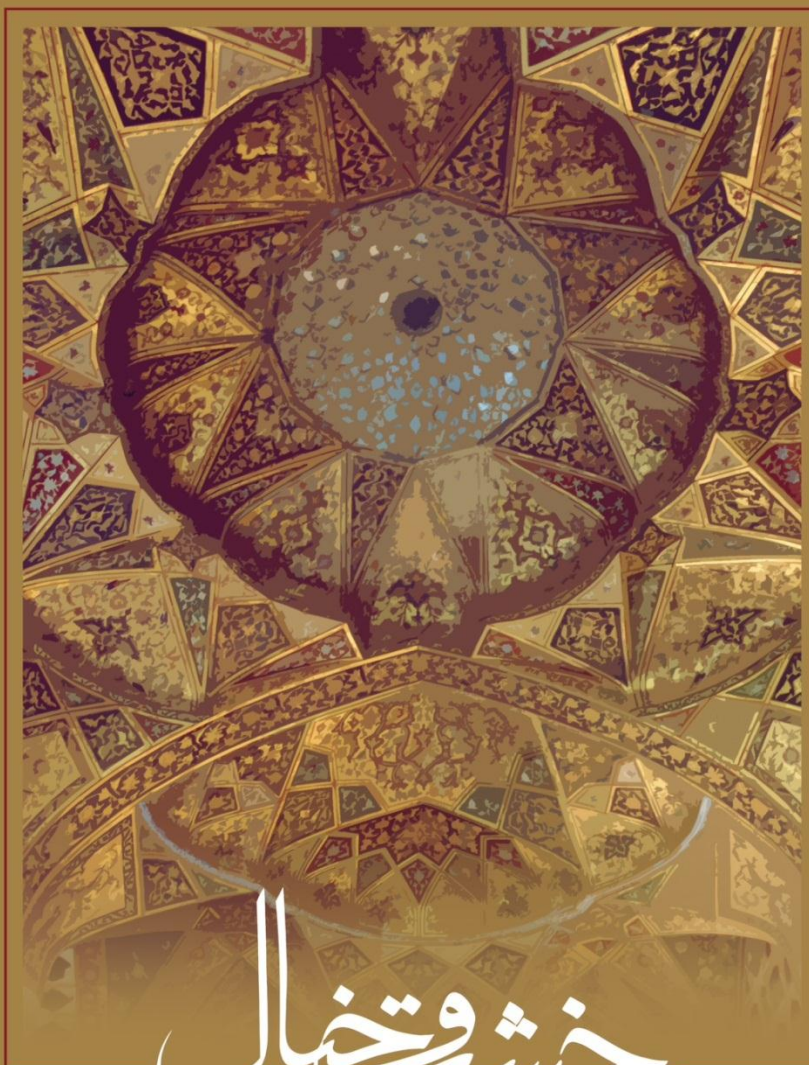

خست‌های خیال معماری ایران

خست‌های خیال

شرح معماری اسلامی ایران

کامبیز نوایی کامبیز حاجی قاسمی

معماریت - کتاب تازه‌انتشار کامبیز نوایی و کامبیز حاج قاسمی، خشت و خیال نام دارد. نامی که نسبت مباحث کتاب را با فرهنگ و ادبیات حوزه تمدنی مورد بررسی‌اش نشان می‌دهد.

خشت و خیال به گفته نگارنده‌هایش متنی است پیرامون معماری اسلامی ایران؛ که محدوده آن در تاریخ از ظهور اسلام تا اواخر حکومت سلسله قاجار و بر روی نقشه از ماوراءالنهر، دریای مازندران و کوه‌های دربند تا خلیج فارس و از میان‌رودان تا سند است. این متن می‌کوشد معنای معماری این حوزه تاریخی جغرافیایی را از خلال بررسی مهمترین آثار موجود که بیشتر نیز در شهرها قرار دارند، بفهمد و پیوند میان اندیشه معماران و این آثار را نشان دهد. بنابراین این متن خود را از متون تاریخ معماری، پرتله نویسی بناها یا مباحث مربوط به کاربری بناها جدا می‌کند و در زمره کتاب‌های مربوط به فنون معماری و هنرهای وابسته نیز قرار نمی‌گیرد؛ اگرچه به تمامی این مباحث از زاویه‌ای می‌نگرد که معنای فرهنگی معماری حوزه تمدنی ایران را در دوره اسلامی فهم کرده و شرح دهد.

ساختار متن از یک پیش‌درآمد و 9 گفتار اصلی تشکیل شده است که در آن:

- «سرآغاز»، موضوع کتاب را شرح می‌دهد، محدوده‌های تاریخی و جغرافیایی تحقیق، روش و منابع تحقیق و این قبیل نکات را بیان می‌کند؛ در حالیکه «پیش‌درآمد»، لطیفه نهانی، مبانی نظری تحقیق را معرفی می‌کند و شرح می‌دهد که در معماری «خیال» اصل و مبنای همه چیز است و خیال، خود، پرورده عالمی ذهنی یا به عبارت بهتر قلبی در درون جان معمار است. بدین‌گونه، برای درک اثر معمار باید به خیال او راهی جست.
- گفتار اول، «حریم و خلوت» به کلی‌ترین مرتبه طرح بناها در معماری اسلامی ایران یعنی درون‌گرایی می‌پردازد و پیامد این انتخاب را بر ترکیب فضاهای باز و بسته، ارتباط بیرون و درون و کیفیت متفاوت جداره‌های بیرونی با فضای درونی آثار نشان می‌دهد، و بالاخره تأثیر این همه را در شخصیت مجموعه‌ها آشکار می‌نماید.
- گفتار دوم، «نظم بلورین» به موضوع شکل و به‌کارگیری هندسه‌ای ناب و کامل در بناها متوجه است. این هندسه را در عرصه‌های دوبعدی و سه بعدی طرح و در ترکیب‌بندی آنها جستجو می‌کند. در این گفتار مباحثی چون خلوص اشکال، انتظام مرکزی، توجه و تأکید بر محورها، جهت و بی‌جهتی، تقارن و تکرار مطرح می‌شود و مصادیق آن در معماری پیش چشم قرار می‌گیرد.
- گفتار سوم، «گوهری در درون»، نیز با هندسه سر و کار دارد، با هندسه‌ای که در فضاهای داخلی بناهای سنتی موج می‌زند. از آنجا که در این فضاها سقف‌ها نقش اصلی را به عهده دارند بنابراین

بحث به هندسهٔ سقف‌ها کشیده می‌شود و در طی آن از اصول طراحی سقف‌های متکی بر گوشواره‌ها، از مقرنس، رسمی، و از یزدی‌بندی و کاسه‌سازی سخن به میان می‌آید.

■ گفتار چهارم، «تار و پود پنهان»، باز هم سخن از هندسه می‌گوید؛ منتهی این بار «خشت و خیال» به هندسهٔ باطنی بناها وارد می‌شود؛ هندسه‌ای بافته از پنج ضلعی‌ها و ده ضلعی‌ها. گویی طراح در هنگام ترکیب‌بندی حجم‌ها و نماها و فضاها همزمان در لایه‌ای دیگر که در پس‌ظاهر پنهان است، در حال ترکیب‌بندی دیگری است. «تار و پود پنهان» به هشت بنای مهم تاریخ می‌پردازد و در آنها مجموعاً یازده تصویر (برش افقی، عمودی و نما) را تحلیل می‌نماید، تا آشکار کند که در این معماری به جای نسبت‌های طلایی با هندسه‌ای طلائی مواجهیم.

■ گفتار پنجم، «خاک و کیمیا»، به کاربرد مواد و مصالح در این معماری می‌پردازد؛ به آجر، گچ، چوب، سنگ و آینه. معلوم می‌کند که این‌ها نه مصالحی بیجان، که موجوداتی شریف‌اند که در کنار هم می‌نشینند و فضاها را می‌آفرینند. معمار قدیمی در اینجا به مثابه کیمیاگری است که تلاش می‌کند در هر ماده حسن‌ها را بجوید و نقص‌ها را برطرف سازد. مس وجود هر ماده‌ای باید طلا شود تا در مقیاس کلی‌تر مس وجود بنا نیز ارتقا یابد.

■ گفتار ششم، «نقش عجب»، کتابی است در دل کتاب و به هندسهٔ نقوش عنایت دارد. نقوش یا هندسی‌اند که به گره موسوم‌اند و یا گیاهی که اغلب ترکیبی از اسلیمی‌ها و ختایی‌ها است. بخش مهم «نقش عجب» به کشف روش‌های طراحی نقوش هندسی مربوط است؛ مخصوصاً جستجوی مفصلی که دربارهٔ روش طراحی گره‌های خانوادهٔ پنج ضلعی صورت پذیرفته کاری است کاملاً تازه و نو.

■ گفتار هفتم، «صدای سخن عشق»، به رنگ این معماری می‌پردازد، به آن چیزی که بواسطهٔ آن معماری ایران از معماری سایر فرهنگ‌های جهان متمایز می‌گردد. در این گفتار رنگ‌های معماری ایران معرفی می‌شوند و ترکیبات آنها مورد توجه قرار می‌گیرد. رنگ بر نقش می‌نشیند و ترکیب دل‌انگیز نقش و رنگ بر سطوح و احجام بنا، تا فضا را کیفیتی خاص ببخشد، کیفیتی که بهشت را تداعی می‌کند.

■ گفتار هشتم، «کلک خیال‌انگیز»، به موضوعی که بیش از هر چیز مختص معماری دورهٔ اسلامی است می‌پردازد. خط و کلام مقدس بر بدنهٔ بناها قرار می‌گیرد تا آنها را سخن‌گو و ذاکر نشان دهد. گویی آرام و قرار گنبد بر پایهٔ خود نه حاصل محاسبات فنی و اجرای دقیق ساختمانی، که محصول پیوند با کلام متبرک است؛ وصلتی همیشه مبارک.

■ گفتار نهم، «در گلستان خیال»، قصهٔ طراحی فضای باز است. این گفتار نخست به طراحی درون حیاط‌ها، اصل و اساس و قلب ساختمان‌های سنتی، می‌پردازد. سپس به طراحی باغ متوجه می‌شود،

بازیگران صحنه باغ‌ها و انواع ترکیب‌بندی آنها را آشکار می‌سازد. متن و تصویرها می‌کوشند تا بگویند که چگونه باغ‌ساز قدیمی چیزی را خلق می‌کند که بوی بهشتی دارد و چه می‌کند که جان ما در آن آرام می‌گیرد. قطعه‌نهایی «درگلستان خیال»، جایی که «خشت و خیال» نیز به پایان می‌رسد، به مجموعه باغ شهر اصفهان دوره صفوی می‌پردازد و آنرا با نگاهی معمارانه شرح می‌کند.

بخش ضمیمه کتاب نیز شامل واژه‌نامه و فهرست‌های متعدد (منابع فارسی، خارجی، تصاویر بناها و فهرست راهنما) است. این گفتارها معمولاً با حاشیه‌ها، یادداشت‌ها و تصاویری نیز همراه هستند که گاه به عنوان بحثی در حاشیه به صورت مفصل ارائه شده است.

منابع خشت و خیال آنگونه در سرآغاز کتاب توضیح داده شده است در سه دسته قرار گرفته‌اند که شامل: کتاب‌ها و مقالات، صاحب‌نظران و مصادیق معماری و هنرهای وابسته می‌شوند. اگرچه به شهادت نویسندگان و خود مباحث کتاب سهم عمده‌ارجاعات به بررسی خود آثار برمی‌گردد، اما منابع مرتبط با فرهنگ اسلامی و ایرانی همچون قرآن کریم و کتب احادیث و روایات و متون شعر و ادب ایران و تاریخ ادبیات، همچنین کتب و مقالات تاریخی و منابع تاریخ معماری اسلامی و هنرهای وابسته و مراجع مربوط به مبانی نظری معماری و هنرها نیز در تدوین مباحث کتاب نقش داشته‌اند.

به گفته نویسندگان کتاب، در ارائه حاصل کار تلاش شده تا متنی به زبان ساده، قابل درک برای معماران و هنرمندان و همین‌طور غیر متخصصان فراهم شود. در این متن جابه‌جا اشاره‌هایی به حکمت پس و پشت این معماری به چشم می‌خورد، اما بیش از آن تلاش شده است تا این معانی حکمی در لابه‌لای توضیحات معمارانه به مخاطب انتقال یابد تا مؤلفان از جایگاه خود فراتر نرفته و ماهیت کتاب همچنان معمارانه باقی بماند. متن «خشت و خیال» با عکس، نقشه و تصاویر گرافیکی متعدد به نحوی ترکیب شده است تا خود، به مثابه بنایی جلوه کند و فضائی را بنمایاند، فضائی خاص که شرح این معماری را نه فقط بوسیله کلام بر مخاطبان بازگوید، که آن را در مقابل دیدگان ایشان نیز به تصویر کشد و بر جانشان بنشانند.

آنگونه که در مقدمه کتاب آمده مقدمات تألیف «خشت و خیال» در سالهای 1355 تا 1357 هجری شمسی شکل می‌گیرد و چندی بعد چنین به نظر می‌رسد که می‌توان با فعالیتی فشرده، در یکی دو سال، پژوهش‌های قبلی را به کتابی تبدیل کرد و به انتشار رساند. اما این بازنگری حدود یک دهه به طول می‌انجامد و در این مدت پژوهشی دوباره انجام می‌شود. بعد از آن نیز، وقایع گوناگون تکمیل مطالعه و نوشتن، و آماده‌سازی و انتشار کتاب را به عقب می‌رانند. تا اینکه قصه «خشت و خیال» پس از سه دهه از آغاز بازنگری آن به پایان رسید و کتاب منتشر شد.

در این مطلب ما تنها به معرفی انگیزه‌های نگارش، ساختار و فهرست محتوای این کتاب پرداختیم؛ حال آنکه این اثر تازه نیز مانند هر کتاب دیگری متنی است که با نقد و بررسی متخصصان پربارتر شده و ارزش‌ها و خلاءهای آن برای تحقیقات آینده نمایان می‌شود.

